

Скриль Сергій Анатолійович

Політико-правові проблеми відповідальності в сферах міжнародної та національної безпеки

УДК 341.1/8:351.86

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2025-6.12>Стаття поширюється на умовах ліцензії
CC BY 4.0

Скриль Сергій Анатолійович
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових
дисциплін
Одеського державного університету
внутрішніх справ
вул. Успенська, 1, Одеса, Україна
ORCID: 0000-0001-8850-0883

У статті здійснено концептуальний аналіз сутності та змісту такого міжнародного та національного політико-правового явища як «безпекове середовище». Одним із елементів такого середовища визначається морське безпекове середовище. Досліджуються механізми політичної та юридичної відповідальності держави-агресора за шкоду, завдану державі-жертві, а також юридичним та фізичним особам. Особливою перешкодою на шляху ефективного притягнення агресора до відповідальності визнається міжнародно-правовий інститут державного судового імунітету. Так, «фундамент» судового імунітету держав (par in parem non habet imperium – рівний над рівним не має влади) – принцип суверенної рівності – виступає «захисним бар'єром» (фактично – перешкодою) у випадках необхідності стягнення справедливої сатисфакції з держави-агресора у національних судових органах. Автором показано можливості стягнення збитків, завданих державою-агресором із застосуванням певних механізмів. В статті обґрунтовуються найбільш авторитетні і впливові: Міжнародний Суд ООН, який зазначений міжнародний орган є найавторитетнішим серед інших судових та позасудових інституцій. Водночас, розгляд міждержавних спорів затягується на довгі роки, що нівелює ефективність принципу невідворотності міжнародно-правової відповідальності; Спеціальні Комісії щодо збитків. Такі позасудові міжнародні інституції (International Claims Commissions) можуть мати договірний характер або створюватись за Рішенням Ради Безпеки ООН; Європейський Суд з прав людини; Інвестиційний арбітраж. Цей правовий інструмент може бути застосований для відшкодування збитків, завданих російською агресією бізнесу (виключно на тимчасово окупованих територіях); Іноземні та національні судові органи. Застосування цього механізму можливе у разі прийняття національними парламентами держав нормативних актів щодо незастосування принципу судового імунітету стосовно держави-агресора. Водночас, законодавче скасування судового імунітету держави-агресора потребує прийняття світовим співтовариством відповідних міжнародно-правових актів та формування прецедентної практики міжнародними судовими органами.

Ключові слова: агресія, безпекове середовище, міжнародна безпека, морська безпека, судовий імунітет, політичний консенсус.

Вступ. Проблематика формування міжнародного та національного безпекового середовища, зокрема в сфері захисту морського простору, є однією із актуальних в умовах збройної агресії російської федерації проти України. Безпекова складова існування держави як суверенного суб'єкта міжнародних відносин передбачає інституційне, нормативне та соціально-політичне забезпечення. Окрім того, мають діяти ефективні механізми притягнення до відповідальності держав-порушниць «матриці» міжнародного та національного безпекових середовищ. В іншому випадку світовий правопорядок деформується та руйнується, а принципи його сталого функціонування та розвитку набувають рис фіктивності.

Мета та завдання дослідження. Мета дослідження полягає у виявленні цивілізаційних та геополітичних причин міжнародних збройних конфліктів, а також в аналізі існуючих політичних та правових інструментів захисту територіальної цілісності держави (зокрема – морського простору), а також механізмів притягнення до відповідальності за порушення принципів міжнародного права, закріплених в Статуті ООН. Особлива увага приділяється дослідженню аспектів застосування у міжнародній та національній судовій практиці інституту судового імунітету як перешкоди у гарантуванні

невідворотності юридичної відповідальності за спричинену в результаті агресії шкоди державі-жертві, а також юридичним особам, які мають безпосереднє відношення до забезпечення сталого економічного безпекового морського простору.

Для досягнення мети передбачено такі завдання: дослідити систему сучасного правопорядку, визначити особливості ресурсної складової національного безпекового середовища, з'ясувати важливість морських кордонів держави у геополітичному сенсі, а також юридичні механізми притягнення до відповідальності за їх порушення.

Методи дослідження. У роботі застосовано міждисциплінарний підхід, що поєднує цивілізаційний, філософсько-політичний аналіз стану сучасного світового правопорядку. Також використовується догматичне тлумачення юридичних принципів при вирішенні питань відповідальності за порушення міжнародного права.

Цивілізаційний вимір міжнародних відносин знайшов відображення у працях С. Гантингтона, З. Бжезинського, Ф. Фукуями та ін. «Живе догматичне тлумачення» принципів відповідальності за порушення міжнародного права відзеркалюється у прецедентній практиці Європейського суду з прав людини, в рішеннях національних українських та зарубіжних судів.

Результати. Систему сучасного міжнародного правопорядку слід розглядати як стан протистояння різних соціокультурних систем. Таке протистояння має конфліктні прояви та визначається наступними рисами. По-перше, глобалізаційні процеси у найбільшій мірі охоплюють економічні відносини та загострюють боротьбу за ресурси. По-друге, політична вестернізація значно відстала від економічної і, окрім держав західної культури, зіткнулася з жорстким протистоянням або «м'яким несприйняттям» з боку держав незахідних історико-культурних традицій. По-третє, культурна вестернізація призводить до загострення міжцивілізаційних конфліктів, а також до руйнації «нестійких соціокультурних систем» (держави колишнього СРСР, країни тропікоафриканської цивілізації) без формування нової – сталої, адаптованої до західних зразків, соціокультурної системи. За таких умов міжнародний правопорядок втрачає риси єдності та стабільності. Йдеться про співіснування в світі декількох самостійних правопорядків/квазіправапорядків на різних рівнях взаємодії (співробітництва – конфлікту) держав.

«Західний правопорядок», заснований на ліберально-демократичних цінностях та неухильному дотриманні принципів міжнародного права, охоплює країни відповідної цивілізаційної спільноти. У XXI столітті ці держави увійшли в стан «інформаційного суспільства». «Східний правопорядок» – це правопорядок, заснований на традиційних (системоцентристських) цінностях та «стриманій повазі» до імперативів міжнародного права. Правопорядок проміжних цивілізацій (євразійської, латиноамериканської) має внутрішньоконфліктний характер. За таких умов норми міжнародного права (зокрема, *jus cogens*) втрачають інтегруючу стабілізаційно-безпекову функцію. Глобалізаційні процеси фактично призводять до розхитування світового політичного порядку, поглиблення протиріч між різними соціокультурними системами. Це збільшує вірогідність «хвилі воєнних потрясінь» світового правопорядку.

Цілком логічним наслідком зазначених тенденцій стала агресія російської федерації проти України у 2022 р. з метою зміни світового порядку, який сформувався після закінчення Другої світової війни та створення ООН. Загострення протистояння між різними цивілізаційними системами продемонструвало нездатність «західної спільноти» за допомогою міжнародного права зупинити та покарати державу-агресорку. Перед світовим співтовариством постали проблеми створення нового ефективного механізму міжнародно-правової відповідальності. Їх вирішення потребує політичних зусиль як на рівні кожної держави – прийняття відповідних актів щодо застосування санкцій

проти агресора, так і на міжнародному – формування нової парадигми міжнародного права – ієрархії принципів *jus cogens* у випадках колізії їх застосування в результаті агресії однієї держави проти іншої. Тобто, у разі міжнародного визнання (Генеральною Асамблеєю ООН) акту агресії (і як наслідок – порушення принципу територіальної цілісності) однієї із держав, статутний оонівський принцип суверенної рівності відносно цієї держави не має діяти.

Існування та стабільний розвиток держави можливі у разі ефективного виконання нею класичних функцій, серед яких особливе місце займає формування безпекового середовища – умова самосбереження будь-якої політико-територіальної організації суспільства.

Варто зазначити, що безпекове середовище як соціально-політичне явище має внутрішню, зовнішню складові та пов'язано з реалізацією державою фундаментальних національних інтересів («національної ідеї»).

В Україні ці інтереси визначені в статті 3 Закону України «Про національну безпеку України»:

1) державний суверенітет і територіальна цілісність, демократичний конституційний лад, недопущення втручання у внутрішні справи України;

2) сталий розвиток національної економіки, громадянського суспільства і держави для забезпечення зростання рівня та якості життя населення;

3) інтеграція України в європейський політичний, економічний, безпековий, правовий простір, набуття членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами [1].

Фактично у зазначеній нормі закону перелічені не тільки національні інтереси, але й умови (зовнішні та внутрішні) формування безпекового середовища та існування держави.

Зовнішні умови безпекового середовища необхідно розглядати в контексті тенденцій співіснування цивілізацій. Світовий порядок, побудований на статутних принципах міжнародного права (*jus cogens*), у XXI столітті ввійшов у стадію «біфуркаційної невизначеності», втрати єдності та стабільності. Внутрішні умови формування безпекового середовища пов'язані з військово-політичною, економічною та соціальною стійкістю спільноти у конкретний історичний період.

Отже, можна визначити наступні умови «життєздатності» держави в «глобальному суспільстві» XXI століття.

По-перше, інтегрованість у цивілізаційний простір, що передбачає приєднання до міжнародних організацій та військово-політичних блоків колективної безпеки. У сучасному світі конкуруючих та конфліктуєчих цивілізацій (Західної,

Арабо-мусульманської, Китайської, Євразійської) неможливо сформувати безпекове середовище та навіть зберегти державність будь-якій політичній нації, яка опинилась поза межами «системи цивілізаційної підтримки». Російська агресія проти України є прямим доказом того, що ізольованість держави від єдиного європейського політичного, правового, економічного, безпекового простору робить її легкою здобиччю для географічного сусіда з іншими цивілізаційними цінностями. Маючи кордони з «імперським російським утворенням», Україні не можна конституційно проголошувати статус нейтральної держави.

По-друге, сталий розвиток економіки як матеріальної складової національної безпеки. Зрозуміло, що економічно нерозвинені держави не здатні фінансувати виконання безпекової функції. Історичний досвід свідчить, що перевага у збройному конфлікті значно більше у економічно самодостатньої сторони такого конфлікту.

По-третє, системна стратегічна підтримка сектору безпеки та оборони. Особливо важливо розвивати свої військові формування та військово-промисловий комплекс тим державам, які мають кордони з народами інших цивілізацій. Яскравий приклад – Ізраїль, який формує систему воєнної безпеки в оточенні арабських країн.

По-четверте, політична стабільність у державі як невід’ємна складова ефективного управління сектором безпеки та оборони. В умовах міжнародного збройного конфлікту політичні інститути мають «працювати як годинник». В іншому випадку виникає загроза територіальній цілісності, яка є наслідком неспроможності державної влади виконувати класичні функції. Легітимність та легальність влади набувають особливого значення в умовах правового режиму воєнного стану.

По-п’яте, консолідованість суспільства. Єднання навколо спільних національних інтересів під час збройної агресії є обов’язковою складовою збереження державності. Варто зазначити, що формування безпекового середовища є функцією не тільки держави, але й громадянського суспільства.

Отже, у XXI столітті для всіх держав, незалежно від їх цивілізаційної приналежності, існують спільні універсальні умови «безпекової життєздатності».

Важливим елементом «матриці» національного безпекового середовища виступають механізми позасудового та судового захисту інтересів держави, а також фізичних та юридичних осіб (зокрема тих, які забезпечують економічне зростання держави в морській сфері). Під час збройної агресії проти України збройні сили російської федерації намагаються перешкоджати використанню морських шляхів Чорного моря українськими перевізниками. Окрім того, системно наноситься шкода портовій інфраструктурі. За таких обставин постає проблема створення ефективного механізму при-

тягнення до відповідальності держави-агресора та стягнення завданої шкоди.

На національному рівні механізм відшкодування передбачений Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку надання гарантій компенсації шкоди, заподіяної внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України та воєнних дій на території України, фрахтувальникам, операторам та/або власникам морських суден та суден внутрішнього плавання, що ходять під прапором України та під прапорами іноземних держав» №361 від 29.03.2024 р.

Умови застосування Порядку наступні:

По-перше, відшкодуванню підлягає шкода, заподіяна суднам під час перебування таких суден у територіальному морі України.

По-друге, для отримання компенсації в судовласника повинен бути наявний та дієвий страховий поліс чи P&I поліс, який не покриває такі збитки або не розповсюджує свою дію на територію бойових дій [2].

Однак зазначений позасудовий механізм (за рахунок української держави) майже не використовується.

Водночас, окремими Постановами Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду, прийнятими у 2022 році, визнано можливість відступу від принципу суверенного (юрисдикційного) імунітету у випадку держави-агресора.

Станом на жовтень 2025 року українські суди винесли більше 1500 рішень у справах щодо відшкодування збитків, завданих збройною агресією рф. Зокрема, щодо відшкодування збитків, спричинених інфраструктурі морських портів, розташованих в Одеській області, ухвалено майже 100 рішень. У абсолютній більшості випадків суди повністю або частково задовольнили позовні вимоги. Найбільша присуджена сума відшкодування для фізичних осіб становить 328 млн грн, а для бізнесу – 180 млрд. грн.

Але росія не визнає ці рішення й буде заперечувати проти них. Ефективних юридичних інструментів змусити її до виконання не існує. Виконання рішень в Україні також наразі неможливе – насамперед через відсутність достатньої кількості російських суверенних активів на території держави. До того ж немає визначеного рішення уряду щодо подальшої долі активів рф, вилучених у межах національного механізму конфіскації.

Іноземні суди (Франції, Німеччини, Бельгії, Великої Британії) відмовляються визнавати рішення українських судів щодо стягнення шкоди з рф та надавати дозвіл на їх примусове виконання на своїй території, посилаючись на:

1. Доктрину суверенного (юрисдикційного) імунітету держав, яка захищає майно однієї держави від юрисдикції іншої, а саме – на рішення Міжнародного Суду ООН Німеччина проти Іта-

лії 2012 р. у справі про юрисдикційні імунітети. У цьому рішенні Суд визнав, що «міжнародне звичаєве право продовжує вимагати надання державі імунітету під час розгляду справ про делікти, які ймовірно вчинені на території іншої держави її збройними силами та іншими державними органами під час ведення збройного конфлікту» [3].

2. Порушення ст. 6 Конвенції 1950 р. – права на справедливий суд (доступ до суду), що виникають в таких справах, зокрема:

1) відсутність належного повідомлення відповідача про справу;

2) відсутність представників відповідача або призначення такого за рахунок держави й здійснення активного захисту; фактично справа розглядається виключно в межах позовної заяви;

3) відсутність документів в справі мовою відповідача;

4) ненадсилання рішення суду відповідачу;

5) неможливість подальшого оскарження рішення відповідачем.

Отже, ефективного судового механізму стягнення з агресора шкоди, завданої інфраструктурі морських портів, на міжнародному та національному рівнях не створено.

Окремої уваги заслуговує судова прецедентна практика Європейського Суду з прав людини у справах, пов'язаних з порушенням прав людини під час міжнародних збройних конфліктів. Наприклад, Рішення у справі «Грузія проти росії» (38263/08) від 21 січня 2021 р., в якому зазначено, що за обстріли збройними силами РФ неконтрольованої росією території Грузії (під час активної фази військових дій з 8 по 12 серпня 2008 р.) відповідальність не настає: «...у випадку військових операцій, включаючи, наприклад, збройні напади, бомбардування або обстріли, які здійснюються в ході міжнародного збройного конфлікту, взагалі не можна говорити про «ефективний контроль» над тим чи іншим районом. Сама реальність збройного протистояння і бойових дій між ворожими збройними силами, які прагнуть встановити контроль над місцевістю в умовах хаосу, означала, що жодного контролю над місцевістю не було» [4]. Фактично Суд визнав, що відсутність «ефективного контрол»

над територіями звільняє державу-агресора від відповідальності.

Окрім того, РФ вийшла із складу Ради Європи та на конституційному рівні не визнає рішень ЄСПЛ.

Висновки. Міжнародні збройні конфлікти є квінтесенцією XXI століття. Причинами їх виникнення є не тільки боротьба за ресурси (за вихід до морських просторів, зокрема), але й ціннісні (цивілізаційні) протиріччя. Одним із інструментів припинення конфліктів є інститут юридичної відповідальності держави-агресора. Однак у сучасному міжнародному праві відсутні ефективні механізми притягнення до відповідальності за агресію. Питання потребує міжнародного політичного вирішення з подальшою правовою регламентацією.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України «Про національну безпеку України» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>

2. Про затвердження Порядку надання гарантій компенсації шкоди, заподіяної внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України та воєнних дій на території України, фрахтувальникам, операторам та/або власникам морських суден та суден внутрішнього плавання, що ходять під прапором України та під прапорами іноземних держав. Постанова КМУ від 29.03.2024 р. №361. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-2024-%D0%BF#Text>

3. Germany vs. Italy. URL: <https://www.icj-cij.org>

4. «Georgia v. Russia» URL: <https://www.echr.coe.int>

REFERENCES:

1. Zakon Ukrainy «Pro natsional'nu bezpeku Ukrainy» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>

2. Pro zatverdzhennya Poryadku nadannya harantiy kompensatsiyi shkody, zapodiyanoi vnaslidok zbroynoyi ahresiyi Rosiys'koyi Federatsiyi proty Ukrainy ta voyennykh diy na terytoriyi Ukrainy, frakhtuval'nykam, operatoram ta/abo vlasnykam mors'kykh suden ta suden vnutrishn'oho plavannya, shcho khodyat' pid praporom Ukrainy ta pid praporamy inozemnykh derzhav. Postanova KМУ vid 29.03.2024r. №361. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-2024-%D0%BF#Text>

3. Germany vs. Italy. URL: <https://www.icj-cij.org>

4. «Georgia v. Russia» URL: <https://www.echr.coe.int>

Political and legal issues of responsibility in the spheres of international and national maritime security

Skryl Serhiy Anatoliiovych

Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor at the Department
of State and Legal Disciplines
Odesa State University of Internal Affairs
Uspenska str., 1, Odesa, Ukraine
ORCID: 0000-0001-8850-0883

The article provides a conceptual analysis of the essence and content of such an international and national political and legal phenomenon as the «security environment». One of the elements of such an environment is the maritime security environment. The mechanisms of political and legal responsibility of the aggressor state for the harm caused to the victim state, as well as to legal entities and individuals are investigated. The international legal institution of state judicial immunity is recognized as a separate obstacle to the effective holding of the aggressor to account. Thus, the «foundation» of the judicial immunity of states (par in parem non habet imperium – an equal over an equal has no power) – the principle of sovereign equality – acts as a «protective barrier» (in fact – an obstacle) in cases of the need to exact just satisfaction from the aggressor state in national judicial bodies. In modern conditions, recovery of damages caused by an aggressor state is possible using the following mechanisms: The International Court of Justice of the United Nations. This international body is the most authoritative among other judicial and extrajudicial institutions. At the same time, the consideration of interstate disputes is delayed for many years, which reduces the effectiveness of the principle of the inevitability of international legal responsibility; Special Commissions on damages. Such extrajudicial international institutions (International Claims Commissions) may be of a contractual nature or established by a UN Security Council Decision; European Court of Human Rights. In resolving both interstate disputes and complaints and private entities against the aggressor state – Russia in connection with the latter's violation of the rights and freedoms protected by the 1950 Convention, the ECHR mechanism loses its effectiveness, since in 2022 Russia was excluded from the Council of Europe; Investment arbitration. This legal instrument can be used to compensate for losses caused by Russian aggression to businesses (exclusively in temporarily occupied territories); Foreign and national judicial bodies. The application of this mechanism is possible in the event that national parliaments of states adopt regulations on the non-application of the principle of judicial immunity in relation to the aggressor state. At the same time, the legislative abolition of the judicial immunity of the aggressor state requires the adoption by the world community of relevant international legal acts and the formation of precedent practice by international judicial bodies.

Key words: aggression, security environment, international security, maritime security, judicial immunity, political consensus.

Дата першого надходження рукопису до видання: 19.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 12.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025